

Traditie in Transitie

De salafistische beweging in Nederland sinds 2015

Inhoud

Samenvatting	5
1. Inleiding	7
Aanleiding	7
Het salafisme	7
De democratische rechtsorde	9
Historische context: het salafisme als mogelijke dreiging voor de democratische rechtsorde?	10
Leeswijzer	11
2. De afnemende invloed van Saoedi-Arabië op het mondiaal salafisme	12
Salafisme in Saoedi-Arabië: verlies aan autoriteit	12
Einde transnationale zending en buitenlandse financiering: verlies aan kapitaal	13
Wegvallen buitenlandse financiering: gevolgen voor Nederland	14
Versplintering religieus kader: verlies aan eenduidig discours	15
Afname invloed mondiaal salafistische beweging	15
3. Omvang en normalisering	16
Omvang	16
Normalisering	17
Interne verdeeldheid en leiderschap	18
4. Autonomisering en emancipatie	19
Autonomisering	19
Tiktokisering	20
Emancipatie	20
Anti-overheidsretoriek	21
5. Pragmatisering	23
Democratie en rechtspraak	23
Omgang met andersgelovigen	24
Herculturalisering?	26
Interne discussie	27

6. Institutionalisering	28
Institutionalisering	28
Informele lessen	29
Verzuiling of emancipatie?	29
7. Radicalisering	31
Verdere scheiding salafisme en jihadisme	31
Wisselwerking met de overheid	32
8. Conclusie: afname dreiging vanuit het salafisme voor de nationale veiligheid	34
Traditie in transitie	34
Gevolgen voor de dreiging in Nederland	35
Conclusie	37

Samenvatting

De aanhang van het salafisme in Nederland is de afgelopen tien jaar stabiel gebleven. Naar schatting beslaat de salafistische beweging 3-5% (25.000 tot 50.000) van de moslims in Nederland. Dat betekent dat het salafisme niet in staat is geweest om de dominante stroming te worden onder moslims in Nederland. Bovendien is de beweging intern sterk verdeeld en daardoor minder goed in staat om haar invloed te vergroten of gezamenlijke doelen te verwezenlijken. Een nieuwe generatie binnen de salafistische beweging snijdt steeds vaker actuele en algemenere thema's aan, die gaan over het behoud van de islamitische identiteit binnen de Nederlandse samenleving. Hiermee spreken ze een breder publiek aan dan alleen de salafistische gemeenschap. Ook zijn bepaalde gedragingen en opvattingen die geworteld zijn in het salafisme, steeds gangbaarder geworden onder soennitische moslims in Nederland. Het gaat daarbij echter niet om opvattingen of gedragingen die op gespannen voet staan met de democratische rechtsorde.

Een deel van de salafistische gemeenschap heeft zich sinds 2015 verder gedistantieerd van het jihadistisch gedachtegoed en de jihadistische beweging. Salafistische voormannen in Nederland wijzen het gebruik van terroristisch geweld veelal expliciet af. Het is ook niet gebleken dat het salafisme een duidelijke voedingsbodem vormt voor jihadistisch geweld.

Daarnaast is de dreiging vanuit het salafisme ten aanzien van de democratische rechtsorde de afgelopen jaren afgenomen. Een groeiend deel van de salafistische gemeenschap stelt zich minder rechtlijnig op bij maatschappelijke kwesties, zoals deelname aan verkiezingen of de omgang met andersgelovigen of andersdenkenden. Een ander deel voert echter nog steeds een fel wij-zij en anti-overheidsdiscours, en wijst democratie en een inclusieve samenleving op principiële gronden af. Zij weten echter een aanzienlijk kleinere groep te bereiken die ontvankelijk is voor deze boodschap. Het is hierbij belangrijk om onderscheid te maken tussen welk deel van het salafistische spectrum een potentiële ondergraving van de democratische rechtsorde vormt, en voor welk deel dat minder geldt.

Een deel van de salafistische beweging gebruikt ervaringen met achterstelling en discriminatie om een narratief in stand te houden dat de Nederlandse overheid het op de islam gemunt zou hebben. Het voortdurend uitdragen van een dergelijk discours kan het vertrouwen van moslims in de overheid ondermijnen. Sommige salafisten hebben bovendien het idee dat een veel breder deel van de samenleving het gemunt zou hebben op de islam. Het uitdragen van deze boodschap kan polarisatie in de samenleving aanwakkeren.

De afgelopen decennia heeft de salafistische beweging een uitgebreide organisatorische infrastructuur opgetuigd. Daardoor zijn zorgen ontstaan over de opkomst van een parallelle samenleving en ondermijning van de democratische rechtsorde. De salafistische beweging is echter te klein, te diffuus en te verdeeld om daadwerkelijk te kunnen spreken van een parallelle samenleving.

Tenslotte is gebleken dat salafistische organisaties in Nederland nauwelijks nog financiering ontvangen vanuit de Golfstaten. Hoewel er nog steeds aanvragen vanuit instellingen in Nederland worden ingediend, worden deze zelden daadwerkelijk toegekend.

Hieruit volgt dat de dreiging die het salafisme vormt voor de nationale veiligheid de laatste tien jaar is afgenomen en op dit moment wordt ingeschat als beperkt.

1. Inleiding

Aanleiding

De meest recente gezamenlijke publicatie van de NCTV en de AIVD over het salafisme¹ in Nederland stamt uit 2015.² Het afgelopen decennium heeft de salafistische beweging in Nederland een aantal ontwikkelingen doorgemaakt. Deze veranderingen waren al jaren eerder ingezet, maar met name de laatste jaren zijn ze zichtbaar bij een steeds groter deel van de salafistische gemeenschap. Deze ontwikkelingen vormen de aanleiding om opnieuw naar het salafisme in Nederland te kijken. Daarnaast hebben gemeentes, uitvoeringsorganisaties, de Tweede Kamer en andere overheidspartners de behoefte uitgesproken om opnieuw geïnformeerd te worden over de ontwikkelingen binnen de salafistische beweging in Nederland.³

Deze analyse beschrijft de ontwikkelingen binnen het salafisme in Nederland vanaf 2015 en geeft een inschatting van de huidige dreiging van het salafisme ten aanzien van de democratische rechtsorde.

De analyse is tot stand gekomen op basis van onderzoek door de AIVD, interviews met experts (wetenschappers, radicaliseringsdeskundigen en overheidsfunctionarissen) en overige publicaties over het salafisme van na 2015.

Het salafisme

Het salafisme is een **hervormingsbeweging** binnen de soennitische islam. Salafisten willen het huidige leven zoveel mogelijk inrichten naar het voorbeeld van de eerste drie generaties moslims. Ze hanteren een letterlijke interpretatie van de religieuze bronnen. Salafisten zien het als hun plicht de islamitische gemeenschap te zuiveren van zaken die zij zelf beschouwen als

¹ De AIVD hanteert sinds 2020 de term wahhabi-salafisme in plaats van salafisme (zie hiervoor ook AIVD: 'Een toelichting op het wahhabi-salafisme, jaarverslag AIVD 29 april 2021). Hier is voor gekozen om specifieker te onderstrepen welke leerstellingen mogelijk op gespannen voet staan met de democratische rechtsorde. Omwille van de leesbaarheid wordt in dit rapport de term salafisme gebruikt, waarmee in dit rapport hetzelfde wordt bedoeld.

² NCTV/AIVD, 'Salafisme in Nederland: diversiteit en dynamiek', 2015.

³ Kamervraag "Recente berichtgeving rond haatimams in Nederland", 2024Z07005, 19 april 2024.

niet-islamitisch. Het salafisme is een ideologie en omvat een uitgebreid stelsel aan opvattingen en ideeën over de inrichting van geloof, persoonlijke levenssfeer en de samenleving.

Het hedendaags mondiaal salafisme is daarnaast een **transnationale beweging**. De oorsprong ervan ligt in Saoedi-Arabië. In de tweede helft van de twintigste eeuw verspreidde de ideologie zich over de rest van de wereld. Eerst onder moslims uit andere landen in het Midden-Oosten die als gastarbeiders werkzaam waren in de Golf en later ook onder moslims in Europa. De verspreiding was met name mogelijk door vanuit Saoedi-Arabië gefinancierde zendingsactiviteiten en islamitische organisaties. Daarnaast bood de Saoedische overheid de mogelijkheid aan buitenlandse studenten om gratis te studeren aan islamitische universiteiten. Deze studenten werden bij hun terugkomst in eigen land de belangrijkste verspreiders van het salafistische gedachtegoed.

Het mondiaal salafisme is geen centraal geleide organisatie, maar bestaat uit informele nationale en transnationale **netwerken** van ideeën, personen en geldstromen. Formele door het salafisme geïnspireerde instituties zoals moskeeën, scholen, liefdadigheidsorganisaties en verenigingen van imams bestaan wel, maar van nauwe onderlinge organisatorische banden of een centrale aansturing is geen sprake.

Het salafisme is ten slotte een **spectrum** van meerdere substromingen. Binnen dit spectrum bestaan duidelijke overeenkomsten op hoofdpunten van geloofsleer en belijdenis. Tegelijkertijd zijn er ook ruime verschillen in interpretatie en in de vertaling van leerstellingen naar concrete politieke en sociale voorkeuren en gedrag.

Er worden drie primaire substromingen onderscheiden aan de hand van hun verhouding tot het politiek gezag in islamitische landen of landen waar een moslimmeerderheid is. Aanhangers van de eerste stroming worden **apolitieke salafisten** genoemd. Zij houden zich veelal afzijdig van politieke standpunten en activiteiten. In plaats daarvan richten zij zich op hun godsdienst en persoonlijke studie om hun religie zuiver te houden. Door middel van islamitische prediking en verspreiding van geschriften proberen ze hun zienswijze over te brengen op anderen.

De tweede categorie zijn de zogenaamde **politiek-salafisten**. Zij maken gebruik van activistische methodes om politieke standpunten uit te dragen, denk aan demonstraties, petitie's en soms zelfs deelname aan verkiezingen. Ze leveren vaak openlijk kritiek op regimes van landen in het Midden-Oosten over zaken als corruptie, schending van mensenrechten of het buitenlandbeleid. In het Westen komen politieke salafisten op voor de religieuze en politieke belangen van de islamitische gemeenschap. Daarbij uiten ze vaak scherpe kritiek op het overheidsbeleid ten aanzien van moslims en op de buitenlandpolitiek van westerse mogendheden ten aanzien van het Midden-Oosten.

De laatste categorie zijn de **jihadi-salafisten**, of kortweg jihadisten. Aanhangers van deze revolutionaire stroming geloven dat het legitiem is om regimes die in hun ogen niet regeren volgens de islamitische wet met geweld omver te werpen en te vervangen door een islamitische staat. Terroristische groeperingen als ISIS en Al Qa'ida hangen het jihadi-salafisme aan.

Deze analyse gaat uitsluitend over het niet-gewelddadige deel van het salafisme: het apolitiek en politiek-salafisme. Omdat van het jihadi-salafisme per definitie een terroristische dreiging uitgaat, blijft deze substroming (zo veel mogelijk) buiten beschouwing. Binnen deze studie valt wel hoe het salafisme *zich verhoudt* tot jihadistisch geïnspireerd geweld en de jihadistische beweging in Nederland. Wanneer in deze analyse wordt gesproken over het salafisme wordt dus het niet-gewelddadig salafisme bedoeld, tenzij anders is aangegeven.

De democratische rechtsorde

De democratische rechtsorde in Nederland wordt beschouwd als een politiek systeem (een democratische rechtsstaat) én als een manier van samenleven (een open samenleving). De verhouding tussen de overheid en burgers wordt ook wel de verticale dimensie genoemd. De verhouding tussen burgers onderling wordt ook wel de horizontale dimensie genoemd. Daarbij gaat het ook om de wisselwerking tussen de rechtsstaat en de samenleving, waarbij media, onderwijs en wetenschap een belangrijke rol spelen. Zowel de instituties als burgers zijn verantwoordelijk voor het goed functioneren van de democratische rechtsorde.⁴

De NCTV en AIVD hebben aandacht voor extremistische bewegingen⁵ die vanuit ideologische motieven bereid zijn om niet-gewelddadige en/of gewelddadige activiteiten te verrichten die de democratische rechtsorde (mogelijk op termijn) ondermijnen.⁶ Extremisten kunnen dit doen door bijvoorbeeld de legitimiteit van de democratie of ons rechtssysteem af te wijzen, of door grondrechten en vrijheden van andere burgers te ontkennen.⁷

De effecten van een niet-gewelddadige extremistische dreiging zijn minder snel zichtbaar dan die van bijvoorbeeld een terroristische dreiging, maar de potentiële impact op het functioneren van de democratische rechtsorde is op de langere termijn over het algemeen groter. De dreiging die een extremistische beweging kan vormen voor de democratische rechtsorde gaat niet alleen over de ideologie die wordt aangehangen. Die dreiging hangt ook af van de omvang en samenhang van de beweging, en in welke mate extremistische elementen uit die ideologie in de praktijk worden toegepast.

⁴ NCTV, Bevorderen, Beschermen, Bestrijden Nationale Extremismestrategie 2024-2029, 2024.

⁵ Op grond van de wet Coördinatie Terrorismebestrijding en Nationale Veiligheid heeft de NCTV alleen aandacht voor extremisme als fenomeen. De AIVD is bevoegd om ook onderzoek te doen naar personen en organisaties die een bedreiging vormen voor de democratische rechtsorde.

⁶ NCTV, Bevorderen, Beschermen, Bestrijden Nationale Extremismestrategie 2024-2029, 2024.

⁷ Idem.

Historische context: het salafisme als mogelijke dreiging voor de democratische rechtsorde?

De AIVD en NCTV hebben in het verleden zorgen geuit dat het salafisme op lange termijn een bedreiging zou kunnen vormen voor de democratische rechtsorde in Nederland.⁸

Ten eerste zou de antiwesterse boodschap van sommige salafistische voormannen kunnen bijdragen aan radicalisering onder hun toehoorders en zo een opmaat kunnen vormen voor het gebruik van geweld. Dit ging met name om hun felle kritiek op westers militair ingrijpen in de islamitische wereld. Door de uitreis van moslims om deel te nemen aan de gewapende strijd in Syrië en Irak ontstond er rond 2015 hernieuwde aandacht voor het salafisme, als mogelijke voedingsbodem voor het jihadisme.

Ten tweede zijn er binnen het salafisme leerstellingen die op gespannen voet staan met de parlementaire democratie, de instituties van de democratische rechtstaat en de rechterlijke macht. Er werd gevreesd dat het op grote schaal uitdragen van deze leerstellingen zou kunnen bijdragen aan vermindering van draagvlak voor de democratische rechtsorde onder delen van de moslimbevolking of het ontstaan van een parallel rechtssysteem. Dit zou op termijn de verticale as van de democratische rechtsorde kunnen ondermijnen. Tenslotte dacht men dat bepaalde salafistische opvattingen over de omgang met niet- of andersgelovigen zouden kunnen uitmonden in dehumanisering, onverdraagzaamheid of in het uiterste geval geweld. Dit zou mogelijk de horizontale as van de democratische rechtsorde ondergraven.

In 2015 concludeerden de NCTV en AIVD echter al dat de meeste salafisten de Nederlandse democratische rechtsorde accepteren.⁹ Salafisten wijzen bijvoorbeeld het gebruik van geweld in de westerse samenleving af en voeren geen daadwerkelijke buitenwettelijke inspanningen of pogingen om de democratische rechtsorde omver te werpen. De veronderstelde verwevenheid tussen het salafisme en het jihadisme, als ook de aanwezigheid van antidemocratische en onverdraagzame leerstellingen waren voor de NCTV en AIVD aanleiding om het salafisme te beschouwen als mogelijk gevaar voor de democratische rechtsorde. Uit deze analyse zal blijken dat een deel van de salafistische beweging in Nederland in toenemende mate op juist deze punten een gematigdere boodschap uitdraagt.

Veiligheidsinstanties hebben als eerste inzicht gegeven in de opkomst van het salafisme in Nederland. Hierdoor hebben zij ook lange tijd het beeld van deze beweging bepaald. De AIVD en NCTV zijn zich bewust dat er kritiek is op wat de 'securitisering van moslims' wordt genoemd: het reduceren van de islam, en specifiek het salafisme, tot een veiligheidsthema. Dit heeft volgens

⁸ NCTV/AIVD, 'Salafisme in Nederland: diversiteit en dynamiek', 2015. AIVD, 'Transformatie van het jihadisme in Nederland: Zwermdynamiek en nieuwe slagkracht', 2014. AIVD, 'Weerstand en tegenkracht: Actuele trends en ontwikkelingen van het salafisme in Nederland', 2009. AIVD/NCTb, 'Het salafisme in Nederland: Een voorbijgaand fenomeen of een blijvende factor van belang?', 2008. AIVD, 'Radicale dawa in verandering: de opkomst van het neoradicalisme in Nederland', 2007. AIVD, 'Van dawa tot jihad', 2004.

⁹ NCTV/AIVD, 'Salafisme in Nederland: diversiteit en dynamiek', 2015.

sommigen mede bijgedragen aan het ontstaan van een islamofob klimaat in de samenleving en wantrouwen van moslims tegen de overheid. De NCTV en de AIVD hebben echter vanuit hun taakstelling per definitie aandacht voor fenomenen, stromingen of bewegingen die de nationale veiligheid zouden kunnen bedreigen. De AIVD en de NCTV beogen niet een hele geloofsstroming te problematiseren of te stigmatiseren, maar duidelijk te maken wanneer daadwerkelijke uitingen en gedragingen op gespannen voet staan met de democratische rechtsorde.

Leeswijzer

Recente ontwikkelingen binnen de salafistische beweging in Nederland kunnen niet los worden gezien van de veranderingen die de afgelopen jaren hebben plaatsgevonden in Saoedi-Arabië. In hoofdstuk 2 wordt daarom ingegaan op de grote politieke, maatschappelijke en religieuze veranderingen in Saoedi-Arabië. De hoofdstukken daarna gaan over het salafisme in Nederland. Ze beschrijven de omvang, de normalisering, de autonomisering, de pragmatisering, de institutionalisering van de beweging en ten slotte hoe het salafisme zich verhoudt tot het jihadisme. Op basis van de bevindingen wordt geconcludeerd dat de dreiging van het salafisme in Nederland voor de nationale veiligheid de afgelopen jaren is afgenomen.

2. De afnemende invloed van Saoedi-Arabië op het mondiaal salafisme

Salafisme in Saoedi-Arabië: verlies aan autoriteit

Saoedi-Arabië heeft door de aanwezigheid van gezaghebbende geestelijken en financieringsstromen een grote invloed uitgeoefend op de verspreiding, positie en ontwikkeling van het salafistisch gedachtegoed in de wereld.

Het Saoedische koningshuis heeft de afgelopen jaren echter de invloed van het salafisme binnen het Saoedische staatsapparaat en het openbare leven stap voor stap weten terug te dringen. Saoedi-Arabië doet overigens geen afstand van het salafisme zelf, maar probeert juist hervormingen te legitimeren door ze onderdeel te maken van wat het salafisme is of zou moeten zijn.

De eerste hervormingen werden al doorgevoerd tijdens de regeerperiode van koning Abdullah (2005-2015), maar het proces kwam pas echt op stoom onder de huidige koning Salman (aan de macht sinds 2015) en kroonprins Mohammed bin Salman. Zij willen van Saoedi-Arabië een centraal geleide en moderne economische grootmacht maken. Voor deze economische ontwikkeling en hervormingen zien zij het salafisme en zijn conservatieve interpretaties vooral als een belemmering.

De overheid treedt niet langer repressief op tegen activiteiten die voorheen tegen geldende religieuze normen ingingen. Daarnaast draagt de overheid een steeds nationalistischer narratief uit, onder meer door de introductie van een nieuwe nationale feestdag ter ere van de stichting van de Saoedische staat. De staatsmedia en het onderwijs kregen een minder religieus karakter en controversiële opvattingen werden uit het curriculum verwijderd. Verder perkte het regime de institutionele macht van de geestelijkheid in. Het raadgevende orgaan van geestelijken wordt bijvoorbeeld nauwelijks nog betrokken bij besluitvorming. Ook trok de overheid de bevoegdheden van de religieuze politie in, wat heeft geleid tot de *de facto* ontmanteling van

dit orgaan. Dergelijke maatregelen hebben ervoor gezorgd dat de invloed van de religieuze salafistische gevestigde orde op de politiek, het onderwijs en de rechtspraak steeds verder afbrokkelt. Dit geldt ook voor het salafisme in het algemeen. Niet langer bepaalt de salafistische geestelijkheid hoe de openbare ruimte eruit ziet, maar de politieke macht zelf.

Verder heeft de Saoedische overheid de strijd aangeboden met kritische schriftgeleerden. Zij werden aangezet openlijk berouw te tonen en hun toon te matigen. Duizenden salafisten die werkzaam waren op de ministeries van Justitie, Onderwijs en Religieuze Zaken werden uit hun functies ontheven. In plaats daarvan werden geestelijken die het huidige beleid uitdragen benoemd op invloedrijke posities. Denk hierbij aan geestelijken die steun geven aan wetgeving die eerder werd gezien als in strijd met islamitische voorschriften, of die de Israëliëse aanval op Gaza weigeren te veroordelen.

Als gevolg van deze ontwikkelingen heeft Saoedi-Arabië als morele en religieuze autoriteit voor salafisten in zowel binnen- als buitenland aan aanzien verloren. Ook salafistische geestelijken die het onder druk van de overheid nalaten zich uit te spreken tegen de huidige hervormingen of deze zelfs actief ondersteunen, hebben onder salafisten wereldwijd veel aan gezag ingeboet.

Einde transnationale zending en buitenlandse financiering: verlies aan kapitaal

Sinds de jaren '60 heeft Saoedi-Arabië via het ministerie van Islamitische Zaken en door de overheid gefinancierde stichtingen naar schatting tientallen miljarden euro's uitgegeven aan buitenlandse zendingsactiviteiten. Salafistische missionarissen ontvingen praktisch ongelimiteerde financiële steun om de salafistische boodschap in het buitenland te verspreiden door religieuze activiteiten en de financiering van moskeeën en islamitische scholen. In Nederland hebben Saoedische liefdadigheidsinstellingen aan de wieg gestaan van de oprichting van de belangrijkste salafistische centra. Daarnaast konden buitenlandse studenten kosteloos studeren aan religieuze universiteiten in Saoedi-Arabië met het doel de salafistische leer te verspreiden in de landen van herkomst. Deze studenten werden bij terugkomst in eigen land de belangrijkste verspreiders van het salafistisch gedachtegoed.

Het lijkt er echter op dat Saoedi-Arabië sinds enkele jaren de financiering van het salafisme in het Westen succesvol heeft ingeperkt. In een interview uit 2017 liet Mohammed bin Salman optekenen dat Saoedi-Arabië niet langer inzet op het wereldwijd verspreiden van een islamitisch model en nu wil afrekenen met extremistische interpretaties van de islam: *'Now is the time to get rid of it.'*

Het inperken van de buitenlandse financiering past binnen het beleid van de koning en zijn opvolger om meer controle te krijgen over het maatschappelijke middenveld, waaronder religieuze groeperingen en organisaties in Saoedi-Arabië. Maar ook internationaal heeft het koningshuis belang bij het stopzetten van financiële ondersteuning van islamitische activiteiten in het Westen. Donaties vanuit Saoedi-Arabië hebben namelijk de afgelopen decennia geleid

tot aanhoudende beschuldigingen dat het land een bron is van radicalisering, extremisme en terrorisme.

De Saoedische overheid heeft sinds 2015 een aantal wetten aangenomen om de geldstromen van en naar particuliere liefdadigheidsinstellingen te reguleren en in eigen beheer te nemen. Zo waarschuwt de overheid haar burgers om alleen geld te geven aan betrouwbare overheidsorganisaties. Ook zijn meerdere liefdadigheidsinstellingen gesloten na fraudeonderzoeken of omdat ze door de nationalisering van liefdadigheidsprojecten simpelweg overbodig waren geworden. Sommige liefdadigheidsinstellingen werden ervan beschuldigd dat ze terroristische organisaties zouden financieren. Saoedi-Arabië heeft verder inzamelingsacties aan banden gelegd voor populaire doelen zoals de Palestijnse zaak of ten behoeve van islamitische gemeenschappen in landen waar moslims een minderheid vormen. In het buitenland heeft de Saoedische staat moskeeën en liefdadigheidsorganisaties gesloten of afgestoten.

Als gevolg van deze ontwikkelingen is de steun voor het mondiaal salafisme vanuit Saoedi-Arabië middels een uitgebreid netwerk van kapitaalkrachtige donoren aanzienlijk verminderd.

Wegvallen buitenlandse financiering: gevolgen voor Nederland

Het Saoedische beleid om ongecontroleerde financiering van islamitische activiteiten in het Westen zoveel mogelijk in te perken heeft ook zijn weerslag gehad op financieringsstromen naar Nederland. Momenteel ontvangen islamitische instellingen in Nederland nauwelijks nog financiering vanuit Saoedi-Arabië. Hoewel andere Golfstaten, waaronder Koeweit, nog enkele islamitische projecten in het buitenland blijven ondersteunen, is ook dit aanzienlijk afgenomen. Nieuwe financieringsaanvragen worden in de praktijk vrijwel nooit toegekend aan moskeeën en instellingen in Nederland.

Saoedi-Arabië en andere Golfstaten zijn dus minder geneigd om projecten in Nederland te financieren. Tegelijkertijd vragen religieuze en maatschappelijke organisaties in Nederland minder vaak financiering in het buitenland aan. Reden daarvoor is negatieve aandacht in de media, onder andere naar aanleiding van de Parlementaire ondervragingscommissie naar ongewenste beïnvloeding van maatschappelijke en religieuze organisaties in Nederland (POCOB).

Islamitische instellingen in Nederland slagen er bovendien steeds beter in om financiering rond te krijgen door gelden vanuit de eigen gemeenschap. Inzamelingsacties worden professioneler en bereiken een grotere doelgroep. Daarbij maken ze steeds vaker gebruik van benefieten die live worden uitgezonden op sociale media en/of islamitische televisiezenders. Het is niet ongebruikelijk dat dergelijke acties meer dan 100.000 euro ophalen. Daarnaast ontplooiën sommige salafistische organisaties commerciële activiteiten om niet afhankelijk te hoeven zijn van donaties.

De slagkracht van salafistische instellingen om zelfstandig financiering te bewerkstelligen zal in de toekomst waarschijnlijk verder toenemen. Zo zullen ze steeds minder afhankelijk worden van financiering uit het buitenland en zal de invloed van Golfstaten verder afnemen. Hoewel financiering vanuit Saoedi-Arabië aan Nederlandse organisaties of projecten significant is afgenomen, is het niet volledig uit te sluiten dat er toch nog Saoedisch geld naar Nederland stroomt. Particuliere organisaties kunnen op zoek gaan naar creatieve oplossingen en om het zicht van de Saoedische en westerse overheden heen werken.

Versplintering religieus kader: verlies aan eenduidig discours

Een aantal toonaangevende islamitische geleerden uit Saoedi-Arabië is de afgelopen 25 jaar overleden of inmiddels sterk op leeftijd. Zij dienden als belangrijkste inspiratiebron voor de salafistische gemeenschap in Europa. Hun opvolgers genieten vaak niet hetzelfde aanzien of zijn om verschillende redenen omstreden.

Het verdwijnen van deze verbindende leiders heeft gezorgd voor een verdere versplintering van het religieuze leiderschap binnen de mondiale salafistische beweging. Er zijn geen centrale figuren meer, slechts schriftgeleerden die hoger of lager in aanzien staan en die soms standpunten verkondigen die haaks staan op elkaar. Hierdoor kunnen salafisten wereldwijd putten uit een ruimer aanbod aan visies en meningen en is het salafistische discours minder eenduidig geworden. Geestelijken in Saoedi-Arabië hebben wereldwijd nog altijd een bepaalde mate van gezag en hun uitspraken blijven richtinggevend. Tegelijkertijd is er meer ruimte voor geestelijken in andere delen van de wereld om een meer onafhankelijke visie uit te dragen en daarmee een eigen groep volgelingen te creëren. Onder salafistische geestelijken is mondiaal een brede discussie gaande over wat de positie van moslims ten aanzien van de (westerse) samenleving zou moeten zijn. Een aantal gezaghebbende salafistische geestelijken laat in die discussie gematigdere geluiden horen.

Afname invloed mondiaal salafistische beweging

Door het verlies aan morele autoriteit vanuit Saoedi-Arabië, het grotendeels wegvallen van financiële steun en de versnippering van religieus leiderschap en discours lijkt de invloed van het salafisme wereldwijd af te nemen. Dit heeft met name gevolgen voor de eenheid en samenhang van de salafistische beweging, aangezien leiderschap, kapitaal en (morele) autoriteit vereisten zijn om een beweging bijeen te houden. Meer en meer lijkt de beweging uiteen te vallen in kleinere gemeenschappen die ingebed raken in hun eigen lokale of regionale context.

3. Omvang en normalisering

Omvang

Het salafisme is in Nederland een minderheidsstroming binnen de soennitische islam. Naar schatting kent de salafistische beweging momenteel een stabiele aanhang van zo'n 25.000 tot 50.000 (3 tot 5% van de moslims in Nederland). Deze aanhang komt overeen met eerdere schattingen van enkele jaren geleden door verschillende wetenschappers. Deze schattingen liepen uiteen van 20.000 tot 30.000 salafisten in Nederland in 2007 tot 40.000 tot 60.000 in 2010.

Nederland kent enkele tientallen prominente salafistische voormannen met een relatief groot bereik. Zij hebben invloed vanwege hun kennis van de islam, hun charisma of omdat zij gestudeerd hebben bij bekende geestelijken in het buitenland. In veel gevallen hebben zij één of meerdere instituten en online platformen opgericht. In Nederland zijn in totaal zo'n honderd salafistische organisaties actief. Dat zijn onder meer informele lesinstituten, boekwinkels, uitgeverijen, online platformen, moskeeën of media-kanalen, waar deze voormannen een prominente positie innemen.

Ongeveer driekwart van deze organisaties behoort naar schatting tot de stroming van het politiek-salafisme. Ze bevinden zich in grotere en minder grotere plaatsen door heel Nederland. De apolitieke organisaties zijn vooral aanwezig in enkele grote steden. Het online bereik van politiek-salafistische organisaties en personen is aanzienlijk groter dan die van het apolitiek-salafisme.

Het is niet eenvoudig om exact aan te geven hoe groot de salafistische gemeenschap in Nederland is. Dat komt doordat het salafisme geen centraal aangestuurde organisatie is, maar bestaat uit diffuse gemeenschappen die zich met elkaar vermengen en elkaar beïnvloeden. De beweging kent enige diversiteit en er zijn geen eenvoudig meetbare criteria voor wanneer iemand tot het salafisme kan worden gerekend. De meeste salafisten in Nederland zullen zichzelf ook niet als zodanig aanduiden, mede omdat er aan de term salafisme negatieve associaties met extremisme kleven.

Vanuit onder andere de media en de politiek heeft jarenlang het geluid geklonken dat het salafisme opnieuw aan terrein zou winnen. Vooral het aantal moskeeën dat onder invloed staat van salafistische ideeën zou zijn toegenomen. In de media verschenen meerdere berichten dat Nederlandse moskeeën ‘werden overgenomen door salafisten’. Maar ook hier geldt dat het niet altijd duidelijk is wanneer een moskee als salafistisch moet worden bestempeld. Binnen gebedshuizen zijn er vaak meerdere geloofsstromingen die concurreren om invloed en gezag. Bezoekers, leden van het bestuur, de imam, docenten die het onderwijs verzorgen en eventuele gastpredikers kunnen allemaal een verschillende signatuur hebben. Gastpredikers of docenten kunnen tijdens lezingen bijvoorbeeld een andere boodschap uitdragen dan het moskeebestuur ondersteunt. Bovendien kunnen salafistische invloeden wegebben en later weer tevoorschijn te komen, bijvoorbeeld door bestuurswisselingen.

Naar verwachting zal het salafisme de komende jaren aantrekkingskracht blijven uitoefenen op islamitische jongeren die zich aangetrokken voelen tot een puriteinse geloofsbeleving. Zij zijn op zoek naar identiteit, betekenis, houvast en broederschap. Of ze gebruiken het geloof als middel om zich af te zetten tegen de oudere generatie of de samenleving in zijn geheel. Tegelijkertijd verlaat een deel van de aanhangers de salafistische beweging ook weer. Gelovigen die na een aanvankelijke ‘beking’ tot het salafisme zich vol overgave storten op hun nieuwe levenswijze, wijken daar na enkele jaren vanaf. Ze leven de strenge leefregels minder strak na, komen meer open te staan voor andere politieke en religieuze opvattingen, of zeggen het salafisme of zelfs de islam in zijn geheel vaarwel. Daarbij speelt ook leeftijd een rol. In nieuwe levensfasen gaan mensen bijvoorbeeld nieuwe relaties aan of krijgen kinderen, waardoor religieuze interesses en activiteiten minder op de voorgrond komen te staan. Het is ook niet altijd een gegeven dat kinderen binnen een salafistisch georiënteerd gezin dezelfde oriëntatie als hun ouders overnemen.

Normalisering

Het salafisme is in Nederland veel zichtbaarder dan andere islamitische geloofsstromingen. In de publieke ruimte vallen aanhangers van het salafisme op door specifieke uiterlijke kenmerken en een actieve zendingsdrang.¹⁰ Salafistische jongerenpredikers domineren het islamitische lezingencircuit van gastsprekers in het Nederlands en ook op het internet is de Nederlandstalige informatievoorziening over de islam voor een groot deel salafistisch. Hierdoor rijkt de invloed van met name politiek-salafistische organisaties en online platformen verder dan hun daadwerkelijke salafistische achterban.

¹⁰ Ook niet-salafistische moslims kunnen er wat betreft kledingstijl en lichaamsverzorging vergelijkbaar uitzien als salafistische moslims.

De laatste tien jaar heeft de salafistische dominantie van de informatievoorziening over de islam zich doorgezet. Als gevolg daarvan zijn elementen en opvattingen die geworteld zijn in het salafisme, steeds gangbaarder geworden onder soennitische moslims in Nederland. Hierdoor doen ook niet-salafistische moslims soms uitspraken of vertonen ze gedragingen die hun herkomst vinden in het salafisme.

Salafistische moskeeorganisaties hebben de laatste jaren geprobeerd om hun invloed te vergroten door zelf predikers op te leiden en hen vervolgens te laten spreken in andere moskeeën. Ze spelen hiermee in op een behoefte aan Nederlandstalige sprekers. Een dergelijke strategie draagt bij aan verdere normalisering van het salafistisch gedachtegoed.

Interne verdeeldheid en leiderschap

In Nederland bestaan enkele met elkaar concurrerende salafistische netwerken die verband houden met de verschillende geloofstromingen binnen het mondiaal salafisme. Deze netwerken houden er afwijkende visies op na over onder meer politiek en activisme.

De ideologische scheidslijnen tussen deze netwerken zijn in Nederland zeker nog niet verdwenen, maar de laatste jaren wel minder uitgesproken geworden. Een groeiend aantal gelovigen, onder wie salafistische voormannen, is zich minder bewust van deze scheidslijnen tussen netwerken of gaat daar flexibeler mee om. Aanhangers van sub-stromingen die elkaar vroeger uit principe meden, ontmoeten elkaar regelmatig in religieuze centra of in een sociale setting. Soms gaan zij daarbij vriendschappen aan.

In het verleden bepaalde een aantal invloedrijke salafistische geestelijken en oprichters van de gevestigde instituten het gezicht van de beweging in Nederland. Het afgelopen decennium heeft een nieuwe generatie salafistische voormannen voor een deel het roer overgenomen; dit zijn vaak studenten van voorgangers binnen deze instituten. Niet allemaal genieten zij echter hetzelfde aanzien als hun voorgangers. Zij zijn vaker minder theologisch onderlegd, omdat ze bijvoorbeeld geen opleiding in Saoedi-Arabië hebben genoten. Vaker dan voorheen zijn individuele predikers of activisten ook niet langer verbonden aan een van de grote centra in Nederland. Het salafistische leiderschap is steeds meer gefragmenteerd en er wordt naar steeds meer voormannen met verschillende standpunten geluisterd.

Rond deze nieuwe generatie activisten en predikers vormen zich nieuwe netwerken die elkaar soms vinden en soms bestrijden. Hoewel leden van dit soort netwerken onafhankelijk van elkaar steun kunnen geven aan opvattingen en uitspraken van een prediker, vormen zij geen coherente structuur onder aansturing van één leider. De salafistische beweging blijft een netwerkbeweging waar bepaalde figuren hoger of lager in gezag staan, maar geen leidende positie innemen. De vorming van dit soort netwerken draagt bij aan verdere versnippering van de salafistische beweging. Discussies over de uitleg en toepassing van salafistische leerstellingen hebben ten slotte bijgedragen aan een verdere verdeeldheid binnen de salafistische beweging in Nederland (zie hoofdstuk 5: pragmatisering).

4. Autonomisering en emancipatie

Autonomisering

De afgelopen jaren is er een steeds meer op Nederland toegespitst salafisme ontstaan. Dat is geen geheel nieuwe trend. Al in 2007 constateerde de AIVD dat de salafistische beweging in Europese landen een 'proces van autonomisering' had doorgemaakt. Na de aanslagen van 11 september 2001 werden als onderdeel van de internationale strijd tegen het terrorisme diverse grote internationaal opererende salafistische organisaties en netwerken ontmanteld. De aansturing vanuit het buitenland nam hierdoor af en salafistische netwerken in Nederland gingen zich autonoom bewegen.

Het afgelopen decennium is dit proces van autonomisering in een stroomversnelling geraakt. De invloed van buitenlandse predikers is bijvoorbeeld sterk afgenomen. Buitenlandse salafistische predikers brengen minder vaak een bezoek aan Nederland. En als ze dat wel doen, dan trekken ze een veel kleiner publiek. Daar staat tegenover dat in Nederland geboren en getogen salafistische predikers zijn opgestaan. Dit netwerk van predikers is voor moslims in ons land toegankelijker, herkenbaarder en gezichtsbepalender dan hun collega's in het buitenland. Zij verkondigen de salafistische boodschap in het Nederlands en kunnen zich beter inleven in de belevingswereld van Nederlandse moslims.

Salafistische predikers van de oude stempel hamerden vooral op een strikte geloofsleer en zetten zich daarbij af tegen andere islamitische stromingen. Een nieuwe generatie predikers snijdt daarentegen vooral actuele thema's aan die gaan over het behoud van de islamitische identiteit (vaak in tegenstelling tot een seculiere of westerse identiteit) in een niet-islamitisch land zoals Nederland. Zij staan hierbij stil bij vragen zoals 'Hoe geef ik op een actieve manier uiting aan mijn geloof binnen de Nederlandse context zonder daarbij de religieuze achtergrond geweld aan te doen?'. Preken gaan over maatschappelijke keuzes die moslims moeten maken op school of op het werk of hoe moslims zich moeten positioneren in de samenleving te midden van anti-islamsentimenten. Zo sluiten deze predikers aan bij de belevingswereld van jongeren, die hun islamitische identiteit belangrijker vinden bij het beleven van hun religie dan strikte religieuze leerstellingen. Met een laagdrempelige boodschap spreken Nederlandse salafistische predikers

een breder publiek aan en weten ze een groter deel van de islamitische gemeenschap te bereiken, met name jongeren.

De boodschap van een deel van deze predikers is in de loop der jaren zo ontdaan van salafistische leerstellingen, dat deze op zichzelf niet meer eenduidig te typeren is als salafistisch. Bij hen is het daarom ook minder eenvoudig om een scherpe scheidslijn te trekken tussen het salafisme en andere islamitische stromingen. Dit zie je bijvoorbeeld ook terug bij moskeeën die een podium bieden aan predikers van verschillende signaturen, soms zelfs tegelijkertijd; of in islamitische online initiatieven waarbij zowel salafisten als niet-salafisten bijdrages leveren. Hierbij worden soms tegenstrijdige boodschappen verkondigd die allen als waarheid naast elkaar worden geplaatst. Ook nodigen populaire vloggers of influencers salafistische predikers uit om via die kanalen hun boodschap nog verder te verspreiden, terwijl zij zelf niet per se bekend staan om een vrome belijdenis van het geloof. Soms nodigen salafisten deze influencers ook uit op hun eigen online-platformen waarmee hetzelfde effect wordt bereikt.

Tiktokisering

Deze ontwikkelingen vallen samen met de tiktokisering van het salafisme. Een jongere generatie die steeds meer online actief is, heeft vooral behoefte aan zogenaamde ‘spirituele dopamineshots’: korte video’s met een krachtige persoonlijke, politieke of maatschappelijke boodschap zonder toelichting van ingewikkelde theologische concepten. Hierdoor ontstaat een verscheidenheid aan korte, soms tegenstrijdige, boodschappen waar niet automatisch een coherent salafistisch wereldbeeld uit voorkomt.

Mede door deze tiktokisering hebben salafistische predikers van de oude stempel met een strikt religieuze boodschap aan populariteit ingeboet. Hun plek wordt ingenomen door jonge predikers die vooral online actief zijn en soms minder theologisch onderlegd zijn.

Ook vrouwen leveren vanuit salafistisch perspectief bijdrages aan online discussies, niet alleen in fora waar uitsluitend vrouwen deel van uitmaken. Ze eisen daarmee binnen de virtuele ruimte autoriteit op. Hoewel deze bijdrages zeer conservatief kunnen zijn, wijkt deze ontwikkeling af van bestaande salafistische denkkaders. Die kennen een duidelijke rolverdeling tussen mannen en vrouwen en stellen dat de vrouw zich in de publieke ruimte bescheiden en passief moet opstellen.

Emancipatie

(Salafistische) moslims eisen in toenemende mate een plek op in de publieke ruimte en stappen naar voren bij uitspraken of besluiten over de islam. Ze komen op voor rechten van moslims en vechten besluiten die moslims raken ook juridisch aan, vaak met succes. Daarbij maken ze gebruik van democratische methodes zoals demonstraties, lobbyen of petitities. Steeds meer werpt het salafisme zich op als voorvechter, kartrekker en het gezicht van een emancipatiebeweging van de gehele islamitische gemeenschap. Omdat sommige salafistische

voormannen zich opstellen als belangenbehartiger van moslims in Nederland, kan dit irritatie oproepen bij vertegenwoordigers van andere islamitische geloofsstromingen.

Het activisme vindt doorgaans plaats binnen de kaders van de democratische rechtsorde. Maar wanneer dergelijk activisme niet het gewenste effect heeft, is het niet uitgesloten dat men toch de grenzen opzoekt of daaroverheen gaat. Zo hebben salafistische *influencers* rond een koranverbranding in Arnhem in 2024 hun publiek doelbewust opgehitst, ook al riepen ze daarbij niet expliciet op tot geweld.

Anti-overheidsretoriek

Het activistische deel van de salafistische beweging verzet zich onder meer publiekelijk tegen wat zij zien als anti-islamitische overheidsmaatregelen. Zij maken het verwijt dat de overheid de islam stigmatiseert en te weinig doet om de religieuze rechten van moslims te beschermen. Zij gebruiken ervaringen met achterstelling en discriminatie van moslims om een narratief in stand te houden dat de Nederlandse overheid het op de islam gemunt zou hebben, en moslims zelfs zou onderdrukken. Deze vermeende onderdrukking bestaat onder meer uit de stelling dat de overheid het moslims stelselmatig onmogelijk probeert te maken om volgens de zuivere islam te leven.

Een dergelijk narratief ondermijnt het vertrouwen van moslims in de overheid en het politieke bestel. Het tast ook de legitimiteit aan van de overheid als vertegenwoordiger en behartiger van belangen van islamitische burgers in Nederland. Volgens sommige salafisten zou bovendien een veel breder deel van de samenleving het gemunt hebben op de islam. Ze wijzen daarbij op het niet-islamitische deel van de Nederlandse bevolking of op specifieke personen uit de moslimgemeenschap die volgens salafisten niet-islamitisch zouden leven of met opzet de islam proberen zwart te maken. Een dergelijke boodschap versterkt bij een gedeelte van zowel de moslim- als niet-moslimbevolking het wederzijdse vijandenken en kan polarisatie in de samenleving aanwakkeren.

Anti-overheidsretoriek wordt onder meer verspreid via sociale media, soms in de vorm van complottheorieën. Hierdoor ontstaat een nieuwe subcultuur die vooral aanslaat bij jonge moslims. Dit discours richt zich niet alleen tegen de politiek, maar ook tegen de media, de politie en de wetenschap. Dit anti-institutionele geluid is overigens niet voorbehouden aan salafisten. Dergelijke gevoelens leven veel breder binnen islamitische gemeenschappen, en ook buiten de islam krijgt het narratief van een onderdrukkende overheid steeds meer navolging. Het salafisme toont hiermee raakvlakken met andere protestbewegingen die de laatste jaren actief zijn onder de Nederlandse bevolking.

Onder meer dit gedeelde gevoel van wantrouwen richting de overheid heeft ervoor gezorgd dat islamitische groepen met een verschillende religieuze oriëntatie (salafistisch en niet-salafistisch) vaker samen één front vormen tegen wat zij zien als anti-islambeleid van een kwaadwillende overheid. Met name onder politiek-salafisten is een groeiend bewustzijn dat zij meer voor elkaar kunnen krijgen door meningsverschillen opzij te zetten. Dergelijke gelegenheidssamenwerkingen zijn echter niet structureel. Groepen vallen vaak weer uiteen in verschillende kampen met bijhorende overtuigingen en standpunten als er sprake is van een conflict, of wanneer de eigen belangen niet gediend worden.

5. Pragmatisering

Democratie en rechtspraak

Een aantal leerstellingen binnen het salafisme staat op gespannen voet met de liberale democratie. Salafisten geloven bijvoorbeeld dat het maken van wetten is voorbehouden aan God. Het is vanuit die visie dus niet de bedoeling dat mensen eigen wetten opstellen, zeker niet wanneer deze wetten tegen de islamitische wetgeving ingaan. Sommige salafisten houden zich in Nederland daarom afzijdig van politieke deelname en roepen andere moslims op dit voorbeeld te volgen. Zij beweren onder meer dat individuele moslims niet mogen stemmen of zich verkiesbaar mogen stellen voor posities in het parlement of gemeenteraad. Salafisten kunnen ook afwijzend staan tegenover andere instituties van de democratische rechtsstaat. Zo geloven sommigen dat conflicten en geschillen alleen mogen worden beslecht binnen de regels van de islamitische wetgeving. Dit zou kunnen betekenen dat salafisten in Nederland bijvoorbeeld de uitspraak van een rechter niet erkennen of weigeren om geschillen voor te laten komen bij een rechtbank. In plaats daarvan kunnen ze kiezen voor informele islamitische geschilbeslechting.

De afgelopen jaren dragen verschillende salafistische voormannen en centra echter steeds vaker een meer pragmatische zienswijze uit op democratie en deelname aan verkiezingen. Waar in 2006 enkele salafistische voormannen al verkondigden dat stemmen was toegestaan, stellen sommige voormannen nu zelfs dat stemmen een religieuze verplichting is.

Deze standpunten rond deelname aan verkiezingen betekenen niet dat men plots principieel voorstander is van de democratie als rechtvaardig en islamitisch legitiem systeem. Het komt eerder voort uit pragmatische overwegingen: het beschermen van de rechten van moslims in Nederland, het voorkomen dat anti-islam partijen aan de macht komen en de wens om het overheidsbeleid in een meer islamvriendelijke richting te sturen. Met name politiek-salafisten (naar schatting de grootste groep binnen de salafistische beweging) stellen steeds vaker dat stemmen niet moet worden gezien als iets wat betrekking heeft op de geloofsleer, maar als een kwestie van politiek recht. Predikers onderbouwen hun standpunt over deelname aan de verkiezingen (achteraf) vaak wel met religieuze argumenten.

De laatste jaren beroepen salafistische voormannen zich in hun activisme steeds vaker op hun democratische grondrechten. Ze roepen hun volgers op om democratische wegen te bewandelen om zo op te komen voor hun belangen, en om besluiten die moslims raken juridisch aan te vechten. Zij lijken zich er van bewust dat het democratische rechtssysteem hen ook rechten en geloofsbescherming biedt.

Hoewel veel salafisten juridische procedures tegen de overheid of niet-islamitische instanties niet langer zien als problematisch, blijven ze bij onderlinge conflicten terughoudend in de gang naar een seculiere rechtbank en gaat de voorkeur uit naar interne geschilbeslechting. Dit heeft echter niet geleid tot het ontstaan van een parallel rechtssysteem dat de democratische rechtsorde zou kunnen aantasten. Salafistische voormannen roepen in het algemeen op om zich te houden aan regels en wetgeving, zolang moslims ongehinderd hun geloof kunnen belijden.

De pragmatische houding ten aanzien van deelname aan democratische verkiezingen en rechtspraak is vooral zichtbaar bij politiek-salafisten, maar wint ook terrein binnen apolitek-salafistische kringen. Steeds meer politiek-salafistische voormannen dragen deze pragmatischere overtuigingen ook actief uit. Vanwege hun aanzienlijke (online) bereik hebben zij een grote invloed op de bredere islamitische gemeenschap in Nederland. Tegelijkertijd bestaan in Nederland nog altijd salafistische groepen die deelname aan het democratische systeem categorisch afwijzen, maar zij hebben een relatief beperkte invloed op de bredere islamitische geloofsgemeenschap.

Omgang met andersgelovigen

Binnen het salafisme bestaat verder de doctrine van *al-wala' wal-bara'* (loyaliteit en afkeer). Dit concept verwijst enerzijds naar de loyaliteit die moslims moeten hebben naar God, de islam en medegelovigen, en anderzijds naar de distantie die moslims moeten onderhouden ten opzichte van andersgelovigen en zaken die niet islamitisch zijn. Een verregaande interpretatie is dat moslims niet-moslims moeten haten en openlijk vijandschap moeten tonen als bewijs van hun loyaliteit aan God.

Voor salafisten kan het gebod om andersgelovigen te haten of zich van hen te distantiëren overigens niet alleen gelden voor niet-moslims, maar ook voor niet-belijvende moslims of andersdenkende moslims. Er bestaat bijvoorbeeld een omvangrijke hoeveelheid internationale salafistische (online) literatuur met negatieve uitlatingen over soefisten of sjiieten. In uiterste gevallen heeft dit geleid tot intimidatie, bedreigingen of zelfs geweld.

In de praktijk krijgt *al-wala'* (loyaliteit) met name gestalte door een sterke solidariteit met geloofsgenoten (tegenover andersgelovigen) en *al-bara'* (afkeer) door het zoveel mogelijk mijden van andersgelovigen of in ieder geval door niet op hen te lijken. Dat laatste kan zich uiten in het niet deelnemen aan vieringen of rituelen van andere religies en het afwijzen van gewoontes, gebruiken en kledingstijl van niet-moslims. Een andere mogelijke consequentie kan zijn dat salafisten zich volledig afzonderen van de samenleving door zich terug te trekken in de eigen gemeenschap en terug te vallen op eigen instituties, of door te verhuizen naar een islamitisch land (*hidjra*).

De afgelopen jaren is er binnen de salafistische geloofsgemeenschap steeds meer discussie ontstaan over de interpretatie en opvolging van het concept *al-wala' wal-bara'*. Een deel van de salafistische beweging legt een meer verdraagzame houding aan de dag in de omgang met andersgelovigen en andersdenkenden dan voorheen. Deze matiging komt deels voort uit de pragmatische wens een eenheid te vormen tegen de overheid die het in hun ogen op de islam gemunt heeft. Anderzijds verwerpen politiek-salafistische voormannen ook steeds vaker de uitleg dat je andersgelovigen per definitie zou moeten schuwen, wantrouwen of haten. De relatie met hen zou er een moeten zijn van neutraliteit en wederkerigheid: men dient andersgelovigen in eerste instantie te vertrouwen, tenzij ze dit vertrouwen beschamen. Een andere interpretatie van *al-wala' wal-bara'* stelt dat men slechts afstand moet nemen van de daden van andersdenkenden wanneer die indruisen tegen de verboden van God. Zo wordt een onderscheid gemaakt tussen de zonde en de zondaar. Omgang met andersgelovigen is in bovenstaande interpretaties geen probleem: je kunt houden van niet-moslims en vriendschappen met hen aangaan, zolang er niet wordt deelgenomen aan gebeden of rituelen van andere religies. Steeds vaker kiezen salafistische organisaties ervoor om het concept *al-wala' wal-bara'* simpelweg niet meer te behandelen tijdens voordrachten of lessen. In andere gevallen verwerpen zij het concept niet in zijn geheel, maar kiezen zij ervoor om het concept anders uit te leggen of toe te passen. Ook hieruit blijkt dat de uitingsvormen van het salafisme niet in beton gegoten zijn.

De meer gematigde interpretatie van *al-wala' wal-bara'* is in de praktijk op verschillende manieren zichtbaar. Zo verenigen salafistische en niet-salafistische moslims zich in initiatieven die niet uitgaan van een specifieke islamitische stroming, bijvoorbeeld organisaties die religieuze congressen of bijeenkomsten organiseren, regionale moskeekoepels, of een stichting die een islamitische omroep probeert te verwezenlijken binnen het publieke bestel. Conflicten tussen salafistische en niet-salafistische moskeeën, die tien jaar geleden nog veelvuldig voorkwamen, lijken nu veel minder voor te komen.

Ook lijkt een deel van de salafisten de afgelopen jaren minder sektarische en vijandige retoriek te uiten jegens sjiïeten. Hoewel salafisten het sjiïisme in algemene zin nog altijd afwijzen, bestaat er minder vijandigheid tegen individuele aanhangers en wordt de dagelijkse omgang met individuele sjiïeten niet a priori ontmoedigd. Een belangrijke salafistische moskee heeft deze gematigde interpretatie van *al-wala' wal-bara'* in de praktijk gebracht door onder meer samen te werken met een rabbijn.

Salafisten voeren vooral pragmatische argumenten aan om omgang met andersdenkenden en andersgelovigen te rechtvaardigen. Bijvoorbeeld de noodzaak om te participeren op de arbeidsmarkt of om het geloof te verkondigen. Bovendien wonen in het Westen salafisten, niet-salafistische moslims en niet-moslims door elkaar heen, waardoor volledige afzondering contraproductief of vrijwel onmogelijk is. Veel salafisten volgen openbaar onderwijs, hebben banen met niet-islamitische collega's en onderhouden relaties met niet-moslims.

In de jaren dat de salafistische gemeenschap vorm kreeg in Nederland, eind jaren '80, begin jaren '90, hamerden voormannen op de verplichting om te vertrekken naar een islamitisch land (*hidjra*). Inmiddels is het onder salafisten in Nederland echter breed geaccepteerd dat je als moslim mag verblijven in een niet-islamitisch land, en actief mag deelnemen aan de maatschappij en het politieke bestel. Het leven in een islamitisch land geldt voor velen nog als een ideaal of als veilig toevluchtsoord, maar dit streven wordt in de praktijk doorgaans pragmatisch benaderd.

De meningen van salafisten en de geleerden die zij volgen over de interpretatie, reikwijdte en toepassing van het concept *al-wala' wa-l-bara'* lopen sterk uiteen. De herinterpretatie van het concept *al-wala' wal-bara'* is met name zichtbaar onder een deel van politiek-salafistische voormannen. Zij hebben een groot (online) bereik hebben, met name onder jongeren. Een harde kern blijft echter vasthouden aan een extremere interpretatie van *al-wala' wal-bara'*. Hun aanhang is echter relatief klein en zij zijn daarnaast minder goed geïnstitutionaliseerd.

Herculturalisering?

Onder salafisten bestaat de neiging om voor religieuze oordelen direct terug te grijpen op de Koran en de overleveringen van de Profeet. Zij volgen niet zozeer de opinies van de vier klassieke wetscholen zoals die bestaan binnen de soennitische islam.¹¹ Deze opvatting sluit aan bij het streven van veel salafisten de islam te ontdoen van culturele invloeden die volgens hen de islam zijn binnengeslopen. Zo wordt de malikitische wetschool bijvoorbeeld geassocieerd met culturele invloeden uit Noord-Afrika.

Inmiddels stelt een deel van de salafistische beweging zich toleranter op ten aanzien van het volgen van wetscholen. Steeds vaker geven politiek-salafistische voormannen aan dat ze een wetschool volgen, of er in ieder geval geen bezwaar tegen hebben wanneer anderen dit wel doen. Men adviseert dan vaak om een wetschool te volgen die in de eigen etnische gemeenschap het meest voorkomt. Voor de Marokkaanse gemeenschap is dat bijvoorbeeld de malikitische wetschool.

¹¹ Hoewel het gangbaar is dat salafisten de blinde navolging van traditionele wetscholen afwijzen, is het nooit zo geweest dat het wel of niet-volgen van een wetschool bepaalt of iemand een salafist is. Het zijn fundamentele geloofsopvattingen (aqieda) en niet juridische oordelen die bepalen tot welke stroming een moslim behoort.

Daarnaast lijkt een deel van de salafistische gemeenschap zich iets toleranter op te stellen jegens bepaalde elementen van het soefisme. Nog altijd wijzen salafisten het soefisme als stroming af, met name zaken als esoterie, de verering van heiligen of soefistische broederschappen. Er is wel steeds meer sprake van acceptatie van elementen die onderdeel zijn van het soefisme, zoals het zuiveren van de ziel en aandacht voor spiritualiteit. Ook klinkt er vanuit salafisten minder kritiek dan voorheen op deelname aan vieringen ter ere van de geboorte van de Profeet Mohammed.

Salafisten stellen steeds vaker dat een combinatie van zowel spiritualiteit als het naleven van religieuze regels nodig is om problemen in de huidige maatschappij het hoofd te bieden. Daarbij zijn salafisten ook vaker bereid om coalities te smeden met soefi's voor maatschappelijke en politieke doelen.

Het kan zijn dat deze moskeeën en voormannen door het aanprijzen van de malikitische wetschool en toenadering tot het soefisme meer aansluiting zoeken bij de Marokkaanse gemeenschap om zo hun achterban te vergroten. Het lijkt er echter meer op dat een groeiend deel binnen het salafisme, dat altijd heeft uitgedragen culturele invloeden uit de islam te willen verwijderen, nu een herculturaliseringsproces doormaakt met een hernieuwde acceptatie van (een deel van de) traditionele geloofsopvattingen en culturele geloofsuitingen, waaronder wetscholen en spiritualiteit.

Salafisten hebben altijd vastgehouden aan het idee dat zij als enige islamitische stroming op de Dag des Oordeels gespaard zullen worden door God. Deze opvatting bood aan individuele gelovigen een gevoel van superioriteit, maar ook houvast. Omdat dit superioriteitsgevoel af is genomen, net als de samenhang van de beweging, vallen salafisten vaker terug op traditionele concepten zoals traditionele wetscholen en een herontdekking van het soefisme.

Interne discussie

Meningsverschillen over democratie en verkiezingen, de uitleg van *al-wala' wal-bara'* en de acceptatie van wetscholen en elementen uit het soefisme zorgen al enige jaren voor verdeeldheid tussen salafistische netwerken en organisaties. Dat leidt in sommige gevallen tot intimidatie en bedreigingen. Aanhangers van de radicale interpretatie geven soms in zeer heftige bewoordingen af op zij die zich gematigder of pragmatischer opstellen. Dit heeft er zelfs toe geleid dat politieke salafisten uiteen zijn gevallen in twee kampen. De ene groep isoleert zich van de samenleving en de andere groep zet juist in op participatie. Ook dit heeft er aan bijgedragen dat het salafistische landschap verder is versnipperd.

Soms bestaan er binnen één moskeeorganisatie meningsverschillen over deze onderwerpen. Door deze interne verdeeldheid kan het zijn dat een moskee of voorman naar buiten toe communiceert dat het bijvoorbeeld een wetschool volgt, positief staat tegenover verkiezingsdeelname of zelfs het predikaat salafisme in zijn geheel verwerpt, terwijl de standpunten binnen een moskeeorganisatie meer uiteen lopen. In dat geval is vaak een bestuur of voorman bepalend in de koers.

6. Institutionaliserings

Institutionaliserings

Als een transnationale beweging steeds meer ingebed raakt in een lokale context, dan ontstaat ook de behoefte om het verblijf binnen die context volgens eigen normen in te richten. Ook in Nederland is er onder salafisten sprake van toegenomen institutionalisering. Onder invloed van toenemende autonomisering heeft de salafistische beweging in Nederland de afgelopen decennia een uitgebreide organisatorische infrastructuur opgetuigd. Naast moskeeën en scholen werden er verschillende organisaties opgericht die het mogelijk maakten om het persoonlijk leven zoveel mogelijk volgens salafistische principes in te richten. Salafistische organisaties zijn inmiddels actief op vrijwel alle terreinen van het maatschappelijk leven. Denk aan maatschappelijk werk, dagopvang, liefdadigheid, thuiszorg en het begrafeniswezen. Deze organisaties worden steeds professioneler opgezet en beter bestuurd dan in het verleden.

Niet alleen onder salafisten is sprake van een toegenomen institutionalisering. Deze ontwikkeling is breder zichtbaar binnen de islamitische gemeenschap in Nederland. Wel is het vaak zo dat salafistische organisaties beter georganiseerd zijn dan andere islamitische organisaties. Dat kwam in het verleden deels door financiering uit de Golfstaten, waardoor salafistische organisaties hun invloed binnen de islamitische gemeenschap hebben weten te vergroten. Salafistische moskeeën hebben bijvoorbeeld relatief veel invloed in regionale koepelorganisaties. Daarnaast hebben salafistische organisaties meer dan andere islamitische organisaties het vermogen om moslims aan te trekken van verschillende etnische achtergronden.

Het gebrek aan vertrouwen onder (salafistische) moslims in de overheid en niet-islamitische organisaties draagt bij aan de wens om eigen instituties op te richten. De vrij breed gedragen overtuiging dat moslims uiteindelijk toch niet op de overheid kunnen rekenen, zorgt ervoor dat zij kiezen voor een systeem van zelfvoorziening. Daarnaast hebben salafisten en andere belijdende moslims vaak het gevoel dat zij binnen overheidsorganisaties of het Nederlandse bedrijfsleven ongewenst zijn of dat het werken daar niet altijd verenigbaar is met hun religieuze levensstijl. Daardoor werken ze liever binnen de eigen gemeenschap of richten zij hun eigen bedrijven op. Niet zozeer om andersgelovigen te mijden vanuit het principe *al-wala' wal-bara'*, maar vooral om barrières weg te nemen waar ze als moslim in Nederland tegenaan lopen. Salafisten roepen wel meer dan voorheen op om te participeren op de werkvloer en zodoende onderdeel uit te maken van de samenleving.

Informele lessen

Een van de terreinen waarop salafistische organisaties actief zijn, zijn religieuze lessen. Salafistische moskeeorganisaties bieden al decennia lang religieuze vorming aan, meestal vanuit een lokale moskee. De laatste jaren zijn er ook steeds meer particuliere lesinitiatieven ontstaan, buiten de moskee of traditionele lescentra om. Plekken waar salafistische lessen worden aangeboden bevinden zich ook steeds vaker buiten de grote steden. Hier krijgen naar schatting jaarlijks enkele duizenden leerlingen les die soms nog heel jong zijn.

Het is niet met zekerheid te zeggen welke impact salafistische informele lessen precies hebben op kinderen en jongvolwassenen. Niet overal wordt dezelfde boodschap uitgedragen en ook het bereik per lescentrum verschilt. In het algemeen geldt dat een groter publiek in aanraking komt met de minst extremistische boodschap: enkele honderden leerlingen per informeel lesinstituut. De meest extremistische boodschap bereikt er enkele tientallen per instituut.

Naast salafistische informele scholing is er toenemende interesse in thuisonderwijs om zich zo te onttrekken aan leerplicht. Dit lijkt te passen binnen een landelijke trend waarin thuisonderwijs in populariteit toeneemt. De groep kinderen die momenteel salafistisch thuisonderwijs krijgt is vooralsnog zeer klein. Er zijn geen signalen dat kinderen op dit moment op georganiseerde wijze les krijgen bij salafistische informele lesinstellingen in plaats van bij reguliere onderwijsinstellingen.

Verzuiling of emancipatie?

Er bestaan meerdere visies op een toenemende institutionalisering van de salafistische beweging (en van de islamitische gemeenschap in het algemeen). Sommigen zien hierin de kiem voor een nieuwe verzuiling of het ontstaan van een parallelle samenleving waarin salafisten zich terugtrekken in hun eigen levenssfeer en zich zoveel mogelijk afzijdig houden van de rest van de samenleving. Een van de buitenwereld afgesloten levensstijl hoeft geen probleem te zijn, zolang er geen onverdraagzaamheid tegen andersgelovigen en andersdenkenden wordt gepredikt. Het streven naar afzondering zou echter wel kunnen leiden tot maatschappelijke polarisatie of een afname van solidariteit met de Nederlandse samenleving. Als men daarbij ook voorrang geeft aan islamitische regels en deze boven de Nederlandse wetgeving zet, kunnen er informele parallelle rechtsstructuren ontstaan. Dat vormt met name een bedreiging voor de democratische rechtsorde wanneer alternatieve rechtsregels botsen met bestaande wetgeving of leiden tot discriminatie.

Anderen duiden de institutionalisering vooral als teken van een groeiend zelfbewustzijn en een emancipatieslag die leidt tot een sterkere worteling van de salafistische (en islamitische) gemeenschap in de Nederlandse samenleving. Moslims eisen een plek op in de openbare ruimte; mensen die min of meer zijn beïnvloed door salafistisch gedachtegoed kleuren logischerwijs een deel van die plek in. Bovendien gaat het om een relatief kleine en diffuse groep.

Ten slotte is in de hoofdstukken hiervoor al beschreven dat de scheidslijnen tussen het salafisme en niet-salafistische stromingen voor een deel lijken te vervagen. Er zijn salafistische organisaties die zich niet of nauwelijks nog beroepen op een salafistisch denkkader of uitgesproken ideologie, maar zich vooral richten op sociale dienstverlening of maatschappelijk activisme. Dit zijn eigenlijk geen salafistische organisaties maar reguliere moslimorganisaties.

Vanuit dit perspectief is het maar de vraag of je wel kunt spreken over institutionalisering van het salafisme, of dat het hier gaat over institutionalisering van de islam in Nederland, die soms salafistische elementen in zich heeft.

7. Radicalisering

Verdere scheiding salafisme en jihadisme

Al voor 2010 distantieerden de gevestigde salafistische centra in Nederland zich van het jihadisme. Meerdere salafistische organisaties hebben zich onder meer fel uitgelaten over verspreiders van radicale ideeën en de jihadgang naar Syrië. Ook hebben zij jongeren met jihadistische overtuigingen in toom gehouden, de toegang tot hun moskeeën ontzegd of zelfs aangifte tegen hen gedaan. Sommige experts (en veel salafisten zelf) zeggen daarom weleens dat het salafisme juist een buffer kan zijn tegen radicalisering in de richting van terroristisch geweld.

De wreedheden van ISIS, de uitreis van jihadistische jongeren naar Syrië en Irak en de bloedige aanslagen in Parijs en Brussel hebben binnen de salafistische beweging gezorgd voor verontwaardiging en ontzuivering over het jihadistisch gedachtegoed. Daarnaast heerst binnen gemeenschappen verdriet over vermiste en gesneuvelde familieleden. Met name na 2013 zijn salafistische moskeeën zich daardoor actiever gaan uitspreken tegen ISIS en het uitreizen naar jihadistisch strijdgebied en meer gaan doen om radicalisering in algemene zin te bestrijden. Bovendien hebben de gevestigde salafistische centra zich nog verder gedistantieerd van de jihadistische beweging, onder meer als reactie op beschuldigingen vanuit de politiek en media dat het salafisme een voorportaal zou zijn voor terrorisme. Onder diezelfde druk kijken salafistische organisaties bijvoorbeeld ook kritischer naar de komst van gastsprekers, die soms verzocht worden om hun toon te matigen.

Terugkeerders zouden niet of nauwelijks worden opgenomen in de bredere salafistische gemeenschap. Dat geldt met name voor de groep die terugkeerde na de opkomst van ISIS. Moskeeën bekijken hen doorgaans met argwaan. Vaak staan moskeeën wel toe dat terugkeerders er het gebed verrichten, maar wordt het hen niet toegestaan om actief te zijn binnen de moskee. Moskeeën willen ook liever niet met hen geassocieerd worden, omdat dat kan leiden tot aandacht van autoriteiten en mogelijke interventies van de overheid. Salafistische moskeorganisaties blijven wel worstelen met de vraag hoe ze om moeten gaan met aanhangers van het jihadistisch gedachtegoed. Sommige salafistische moskeeën hebben spijt dat ze personen met jihadistische ideeën in het verleden de toegang tot de moskee hebben ontzegd, omdat ze daardoor verdere radicalisering niet hebben kunnen voorkomen. Zeker wanneer deze organisaties ervan overtuigd zijn dat het salafisme juist een buffer kan vormen tegen het

jihadisme. Dit toont in ieder geval aan dat er de bij salafistische organisaties afgelopen jaren meer bewustzijn is ontstaan over radicalisering binnen eigen kring.

Toch is de scheidslijn tussen het salafisme en het jihadisme niet in alle gevallen even duidelijk. In het verleden is sprake geweest van een zekere mate van vermenging tussen leden van de jihadistische beweging en politieke salafisten. Uitreizigers naar Syrië bevonden zich voor hun vertrek bijvoorbeeld meer dan eens in salafistische kringen en moskeeën. Dit kan erop wijzen dat zij wellicht door het gedachtegoed van deze moskeeën zijn beïnvloed. Aan de andere kant is het niet raar dat personen met jihadistische sympathieën en overige salafisten dezelfde moskeeën bezoeken en naar dezelfde predikers luisteren. Hoewel ze vaak van mening verschillen over de toepassing van geweld, delen ze een groot aantal religieuze en politieke opvattingen, alsmede het ideaalbeeld van een islamitische staat op basis van de sharia. Bovendien is het zo dat personen die in salafistische moskeeën kwamen, deze vaak weer de rug toekeerden zodra ze het jihadistisch gedachtegoed omarmd hadden.

Enkele salafistische voormannen hebben in sommige gevallen een dubbelzinnige houding laten zien over het bijstaan van geloofsgenoten in islamitische conflictgebieden. Zo hebben onder meer salafistische voormannen de gewapende strijd in Syrië in algemene termen ondersteund als een rechtmatige jihad, maar tegelijkertijd om allerlei andere redenen¹² jongeren ervan proberen te weerhouden ook daadwerkelijk uit te reizen. Daarbij moet worden opgemerkt dat het ondersteunen van een gewapende strijd waarbij moslims betrokken zijn niet hetzelfde is als de oproep om zich aan te sluiten bij terroristische organisaties, zoals ISIS of al-Qa'ida.

Wisselwerking met de overheid

De salafistische gemeenschap moet zich continu verhouden tot de Nederlandse politiek en samenleving. De aanhoudende druk vanuit de overheid en kritische berichtgeving in de media dwingt salafistische predikers hun toon te matigen, of zienswijzen expliciet te maken over bijvoorbeeld de omgang met andersgelovigen, de democratie en de jihad. Het is niet eenvoudig vast te stellen of en in hoeverre de opstelling van de overheid daadwerkelijk heeft geleid tot een verminderde dreiging voor de nationale veiligheid. In het openbaar zijn extremistische narratieven minder vaak te horen, maar ze kunnen nog altijd hun weg vinden via minder publieke kanalen, met name online.

Er is tegelijkertijd kritiek dat het beleid van de overheid niet zozeer heeft geleid tot een intrinsieke verandering van opvattingen, maar dat de salafistische beweging, evenals de bredere moslim-gemeenschap, eerder een vorm van zelfcensuur toepast. Vanuit die optiek is er veel minder draagvlak voor politiek geladen en controversiële uitspraken vanwege de angst dat hierdoor problemen ontstaan met de overheid.

¹² De plicht om deel te nemen aan deze strijd zou allereerst liggen bij moslims van dichterbij gelegen gebieden, moslims in Nederland zouden zich moeten bezighouden met evangeliseren, voor deelname is de toestemming van ouders vereist, vrouwen mogen niet alleen reizen, etcetera.

Verder willen veel salafistische organisaties niet samenwerken met de overheid op het gebied van radicalisering. Dit komt doordat ze denken dat de overheid de islam alleen maar probeert in te dammen, of omdat ze het gevoel hebben dat er geen wederkerigheid in de relatie bestaat. Ten slotte vinden ze dat de overheid met twee maten meet, omdat ze veel meer aandacht zou besteden aan radicalisering onder moslims dan aan rechts-extremisme.

Een matiging van toon is hoogstens deels het gevolg van een wisselwerking met de overheid of negatieve berichtgeving in de media. Er is namelijk wel degelijk sprake van een intrinsieke transformatie van een deel van de beweging. Deze transitie is ook zichtbaar in andere landen als gevolg van aanpassing aan lokale omstandigheden binnen een veranderende internationale context.

8. Conclusie: afname dreiging vanuit het salafisme voor de nationale veiligheid

Traditie in transitie

Het verlies aan morele autoriteit vanuit Saoedi-Arabië, het grotendeels wegvallen van financiële steun uit de Golfstaten en de versnippering van het mondiaal religieus leiderschap hebben eraan bijgedragen dat de transnationale salafistische beweging aan samenhang heeft verloren. Meer en meer lijkt het mondiaal salafisme uiteen te vallen in kleinere gemeenschappen die ingebed raken in hun eigen lokale of regionale context. Ook in ons land is er steeds meer sprake van een Nederlands salafisme, een variant die zich minder bezighoudt met theologische verhandelingen, maar zich vooral richt op het behoud van de islamitische identiteit in Nederland. Invloedrijke voormannen zijn in Nederland opgegroeid en verkondigen een boodschap in het Nederlands. Hun boodschap sluit vooral aan bij jongeren die meer bezig zijn met hun islamitische identiteit dan met religieuze dogma's.

Een nieuwe generatie salafisten is hoger opgeleid en staat meer open voor pragmatisme en pluralisme. Dat heeft er mede toe geleid dat een deel van de salafistische gemeenschap zich de afgelopen jaren minder rechtlijnig opstelt ten aanzien van een aantal maatschappelijke kwesties, zoals de democratie en omgang met andersgelovigen. De noodzaak en wens om te participeren en daarmee hun levens in een niet-islamitisch land makkelijker te maken, heeft een deel van de salafisten ertoe bewogen om enkele van hun meest controversiële doctrines te ontwijken of te herzien.

Salafistische voormannen verspreiden in toenemende mate een laagdrempelige boodschap die vooral gaat over identiteit. Bovendien nemen zij een meer open houding aan ten aanzien van andere islamitische stromingen. Dat heeft er aan bijgedragen dat bepaalde elementen uit het salafisme meer genormaliseerd zijn geraakt binnen de soennitische islamitische gemeenschap in Nederland. Tegelijkertijd is het door de verminderde aandacht voor salafistische concepten en het ontbreken van een coherent ideologisch referentiekader steeds vaker de vraag of je eigenlijk nog wel kan spreken van een duidelijk te onderscheiden salafistische beweging. De beweging is veel meer fluïde geworden, waarbij islamitische jongeren steeds vaker een autonome religieuze identiteit ontwikkelen.

Deze trend is niet alleen zichtbaar in Nederland, maar ook in andere Europese landen en het Midden-Oosten. Sommige academici hebben hieruit geconcludeerd dat er een soort *salaf-light* of post-salafisme is ontstaan: een nieuwe pragmatische interpretatie van salafistische uitgangspunten die gericht zijn op de eigen leefomgeving en lokale context. Dit uit zich onder meer in een fragmentatie van religieuze autoriteiten, een toename van politieke en maatschappelijke participatie, de afname van het religieus superioriteitsgevoel, het herzien van intolerante uitgangspunten tegenover niet-gelovigen en andersgelovigen, het aangaan van samenwerkingsverbanden met andersdenkenden, het toestaan van culturele elementen vanuit de traditionele islam en de acceptatie van burgerlijke vrijheden. Deze transitie kent geen vast format, maar kan op verschillende manieren vorm krijgen, afhankelijk van hoe de beweging lokaal is ingebed.

De transitie van de salafistische beweging toont in ieder geval aan dat salafisten niet altijd hun leven inrichten aan de hand van een vaststaande verzameling aan religieuze voorschriften, maar dat ook zij beïnvloed worden door en zich aanpassen aan de wereld om hen heen.

Gevolgen voor de dreiging in Nederland

Voedingsbodem jihadisme

De opkomst van ISIS in 2014, de uitreis van jihadistische jongeren, en de aanslagen in Parijs en Brussel in 2015 en 2016 hebben er toe geleid dat een deel van de salafistische gemeenschap zich verder heeft gedistantieerd van het jihadistisch gedachtegoed en de jihadistische beweging. Deels komt dit door de ontgoocheling over de wreedheden van ISIS en het verdriet binnen gemeenschappen over vermiste en gesneuvelde familieleden; en deels als een reactie op nieuwe beschuldigingen dat het salafisme een voorportaal zou zijn van religieus extremisme en terrorisme. Met name na 2013 zijn salafistische moskeeën meer gaan doen om radicalisering binnen de eigen gemeenschappen tegen te gaan.

Het idee dat het politiek-salafisme een voedingsbodem vormt voor terrorisme en een voorportaal voor jihadistisch gedachtegoed is nog altijd onderwerp van discussie. Duidelijk is wel dat een radicaliseringsproces heel persoonlijk is en vooral plaatsvindt bij mensen die een gepolariseerd wereldbeeld hebben en/of op zoek zijn naar geweldsnarratieven. Er zijn genoeg mensen die radicaliseren buiten het salafisme om, of die na het aannemen van jihadistische overtuigingen afstand nemen van het niet-gewelddadige salafisme.

Afwijzing democratie en onverdraagzaamheid

Een groeiend deel van de politieke en apolitieke salafistische voormannen wijst deelname aan democratische verkiezingen en het rechtssysteem niet langer af. Zij roepen in het algemeen op om zich te houden aan regels en wetgeving, zolang moslims hun geloof kunnen belijden. Daarnaast woedt er binnen de salafistische beweging een hevige discussie over de interpretatie van de doctrine *al-wala' wal-bara'*. Een groeiend deel van de met name de politiek-salafistische voormannen staat voor een meer verdraagzame en minder geïsoleerde houding tegenover niet-gelovigen of andersgelovigen.

Door de afname van antidemocratische en sektarische retoriek bij een deel van de salafistische beweging is de dreiging van het salafisme ten aanzien van de democratische rechtsorde in zijn algemeenheid afgenomen. Tegelijkertijd houdt een harde kern vast aan een meer extreme interpretatie van bepaalde dogma's. Zij zijn echter veelal minder goed geïnstitutionaliseerd en hebben daardoor in Nederland een kleiner bereik.

Anti-overheidsretoriek

Een deel van de salafistische beweging gebruikt ervaringen met achterstelling en discriminatie om het narratief in stand te houden dat de Nederlandse overheid met twee maten meet, moslims achterstelt, discrimineert of zelfs onderdrukt. Dat doen zij vooral door anti-overheidsretoriek en soms zelf complottheorieën te verspreiden. Dit kan het vertrouwen binnen de islamitische gemeenschap in de politiek, media en wetenschap verder doen afbrokkelen en leiden tot polarisatie in de samenleving. Wantrouwen richting de overheid is overigens een breed maatschappelijk probleem en niet voorbehouden aan (salafistische) moslims.

Omvang en verdeeldheid

De salafistische beweging in Nederland beslaat naar schatting 3-5% van de moslims in Nederland. Daarmee is de aanhang van het salafisme in Nederland de afgelopen tien jaar stabiel gebleven. Dat betekent dat het salafisme niet in staat is geweest om de dominante stroming te worden onder moslims in Nederland. Doordat salafistische organisaties de (online) informatievoorziening in het Nederlands over de islam domineren, oefent het salafisme nog steeds een disproportioneel grote invloed uit op met name jongeren.

Het salafistische landschap in Nederland is in de afgelopen tien jaar ideologisch verder versnipperd. Gezichtsbepalende predikers die de beweging bijeenhielden zijn naar de achtergrond verdwenen en er zijn netwerken ontstaan rond nieuwe predikers die niet altijd goed in staat zijn gebleken om een duurzaam en coherent salafistisch referentiekader aan te bieden.

Parallele samenleving

De afgelopen decennia heeft de salafistische beweging een uitgebreide organisatorische infrastructuur opgetuigd. Het aantal organisaties is niet alleen toegenomen, maar ze zijn bovendien professioneler opgezet en worden beter bestuurd dan in het verleden. Sommigen zien hierin het ontstaan van een parallelle samenleving en een ondermijning van de democratische rechtsorde. Aan de andere kant is het logisch dat ook moslims die in meer of mindere mate zijn beïnvloed door salafistisch gedachtegoed een deel van de openbare ruimte opeisen.

Bovendien is gebleken dat de salafistische beweging te klein, te diffuus en te verdeeld is om daadwerkelijk te kunnen spreken van een parallelle samenleving.

Ongewenste buitenlandse financiering

Het hedendaagse salafisme is nog altijd een transnationale beweging met invloeden vanuit Saoedi-Arabië. De dagen dat de Saoedische staat het salafisme in Europa actief verspreidde lijken echter voorbij, in ieder geval voorlopig. Islamitische instellingen in Nederland ontvangen nauwelijks nog financiering vanuit Golfstaten. Hoewel er nog steeds aanvragen vanuit instellingen in Nederland worden ingediend, worden deze zelden daadwerkelijk toegekend.

Conservatisme of extremisme?

In de discussie over specifieke salafistische gedragsnormen is het belangrijk om onderscheid te maken tussen gedachtegoed dat enerzijds kan leiden tot gedragingen die een daadwerkelijke belemmering vormen voor de uitoefening van grondrechten of zelfs radicalisering tot gevolg kunnen hebben, en anderzijds gedachtegoed dat conservatief is en mag bestaan in een land met vrijheid van godsdienst. Salafistische (of islamitische) overtuigingen over bijvoorbeeld de maatschappelijke positie van de vrouw en homoseksualiteit wijken doorgaans af van in het Westen geldende normen, maar dit hoeft niet te betekenen dat andere (islamitische) burgers zover in hun doen en laten worden beperkt dat daarmee de democratische rechtsorde gevaar loopt.

De maatschappelijke opstelling van salafisten kan soms leiden tot ongemakkelijke situaties, bijvoorbeeld de weigering om mee te doen aan een schoolmusical of een kerstviering. Wanneer dergelijke wrijvingen veelvuldig voorkomen, kunnen ze leiden tot onbegrip en frictie. Religieuze minderheden in Nederland hebben echter het recht om eigen keuzes te maken zolang deze niet ingaan tegen wet en regelgeving. Er moet voor gewaakt worden dit soort ongemakkelijke situaties te snel als veiligheidsprobleem te bestempelen.

Conclusie

Bij het maken van een dreigingsinschatting van het salafisme in Nederland is het van belang om onderscheid te maken tussen enerzijds theoretische leerstellingen en anderzijds hoe salafisten daar in de praktijk mee omgaan. Een collectief wereldbeeld verklaart namelijk maar voor een deel hoe mensen zich gedragen. Salafisten zijn bovendien in het algemeen meer gericht op het zuiveren van hun persoonlijke levenssfeer en sociale omgeving dan op het veranderen van de samenleving als geheel. Salafisten in Nederland leveren op dit moment geen buitenwettelijke inspanningen om de sharia in te voeren en roepen ook niet op om de democratische rechtsorde omver te werpen.

De mogelijke dreiging ten aanzien van de nationale veiligheid vanuit het salafisme is de afgelopen jaren in zijn geheel minder geworden. Een deel van de salafistische gemeenschap heeft zich verder gedistantieerd van het jihadistisch gedachtegoed en de jihadistische beweging en wijst het gebruik van terroristisch geweld veelal expliciet af. Een groeiend deel van de salafistische beweging stelt zich daarnaast minder rechtlijnig op bij maatschappelijke kwesties, zoals deelname aan verkiezingen of de omgang met andersgelovigen of andersdenkenden. Een beweging die niet groeit, intern sterk verdeeld is, en samenhang verliest, is ten slotte minder goed in staat om haar invloed te vergroten of gezamenlijke doelen te verwezenlijken.

Het gaat hierbij nadrukkelijk om een *deel* van de salafistische gemeenschap, hoewel dit deel wel steeds groter wordt. Een ander deel voert nog steeds een fel wij-zij en anti-overheidsdiscours, en wijst democratie en een inclusieve samenleving op principiële gronden af. Het is daarom belangrijk om een onderscheid te maken tussen welk deel van het salafistische spectrum een potentiële ondergraving van de democratische rechtsorde vormt, en voor welk deel dat minder geldt.

Een kanttekening: hoewel de salafistische beweging in zijn geheel aan kracht en samenhang lijkt te hebben verloren en zich bovendien pragmatischer en gematigder uit, betekent dat niet automatisch dat er geen radicalisering bestaat binnen de islamitische gemeenschappen. Er bestaat nog altijd een voedingsbodem voor islamitisch geïnspireerd radicaal verzet tegen liberale en seculiere waarden, de Nederlandse overheid en de politieke opstelling van het Westen. Bijvoorbeeld omtrent gewelddadigheden in de Palestijnse gebieden. Dit potentieel voor radicalisering wordt alleen steeds minder vormgegeven vanuit een coherente salafistische ideologie en salafistisch referentiekader. Het komt dan ook voor dat niet-salafisten op tal van punten soms extremere standpunten innemen dan salafisten.

Ten slotte beslaan de in dit rapport beschreven ontwikkelingen van het salafisme in Nederland slechts de afgelopen tien jaar. Hoewel de contouren van een aantal van deze ontwikkelingen ook al voor 2015 zichtbaar waren, behelst dit een relatief korte periode. Daardoor zijn er geen harde conclusies mogelijk over hoe het verloop van de transitie van het salafisme op de lange termijn zal zijn. De populariteit van fundamentalistische bewegingen komt nu eenmaal in golven en veranderingen binnen de nationale of internationale context kunnen daar van grote invloed op zijn.

Juni 2026

Deze publicatie is een gezamenlijke uitgave van:

Algemene Inlichtingen- en
Veiligheidsdienst (AIVD)

Nationaal Coördinator
Terrorismebestrijding en Veiligheid
(NCTV)